

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ης ΜΑΡΤΙΟΥ 1938

***

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

ΟΙ ΒΟΡΕΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

Στέφει πάλιν ἡ Ἀκαδημία τοὺς τάφους τῶν ἡρώων τοῦ Εἰκοσιένα, καὶ καίει λιβανωτὸν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς πατριωτικῆς εὐσεβείας, καὶ ἄνω αἴρουσα τὴν καρδίαν ὑψώνει εὐγνώμονα τὴν φωνήν, καὶ τονίζει εὐλογίαν καὶ ὕμνον πρὸς τὴν ἱεράν μνήμην ἐκείνων, οἵτινες ἀνέστησαν τὴν νεκράν καὶ ἠλευθέρωσαν τὴν δούλην Ἑλλάδα, καὶ ἐπραγμάτωσαν εὐχὰς καὶ ἐλπίδας τεσσάρων αἰώνων καὶ ἀνύψωσαν τὴν πατρίδα ἡμῶν εἰς τὴν ἔνδοξον βαθμίδα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἴσταται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ ἀρχαία Ἑλλάς.

Διότι ὁ ἀγὼν τοῦ Εἰκοσιένα εἶναι τῶν μεγίστων κατορθωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. (Ι. Φιλίμων, Δοκίμ. περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐπαν. τ. 4, 1861, σ. ιδ'. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους, τ. 5, 886). Οἱ παλαιοὶ εὐτυχεῖς κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμοι, ὧν ἡ σημασία καταφαίνεται ἐκ τῆς μετ' αὐτοὺς ὀρμητικῆς καὶ ραγδαίας προόδου τοῦ ἔθνους εἰς πᾶσαν ὁδὸν σκέψεως καὶ θεωρίας καὶ πράξεως καὶ τέχνης, ὑπῆρξαν σχετικῶς βραχυτέροι τοῦ Εἰκοσιένα, ὥστε ἀπῆτησαν βραχυτέραν καρτερίαν τοῦ λαοῦ. Ἐξετάθησαν καὶ ἐκεῖνοι ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ δὲν ἐδοκίμασαν τὴν ἀντοχήν τοῦ ἔθνους εἰς τόσας συγκρούσεις, εἰς ὅσας συνεκρούσθη τοῦτο κατὰ τὰ ὀκτῶ ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ Περσικοὶ πόλεμοι ἐκρίθησαν ὑπὸ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας σπουδαῖοι ὄχι κυρίως διὰ τὸν βαθμὸν τῆς ταλαιπωρίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν

ρώμην καὶ πολεμικὴν τέχνην, ὅσον διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμόν. Κληρονόμοι καὶ συνεχισταὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης, διεῖδον, ὅτι, ἂν ἐνίκων οἱ Πέρσαι, ὁ πολιτισμὸς ἐκεῖνος δὲν θὰ ἔθαλλεν, ἐπειδὴ τὸ κατατεθὲν κατὰ τὸν στ' καὶ κατ' ἀρχόμενον τὸν ε' αἰῶνα π. Χρ. σπέρμα αὐτοῦ θὰ κατεπνίγετο ὑπὸ τοῦ Ἀσιατικοῦ χειμάρρου, ἢ δὲ παγκόσμιος ἱστορία θὰ εἶχεν ἄλλην καὶ δὴ καὶ χείρονα πορείαν. Κατὰ τοῦτο ὁ ἀγὼν τοῦ Εἰκοσιένα εἶναι στενωτέρας σημασίας. Δι' αὐτοῦ ἐσώθη ἐκ τῆς δουλείας καὶ ἐξήλθεν ἐκ τῆς βαρβαρότητος τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος μόνον. Ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν σθένος αὐτοῦ ἐν τῇ μακρᾷ καὶ ἀνίσω πάλῃ ὑπῆρξεν ἀδάμαστον.

Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἦτο μὲν διηρημένη εἰς πλείστας πολιτείας, ἀλλ' ἐκάστη τούτων ἦτο πολεμικῶς παρεσκευασμένη, ὥστε, ὅτε ὁ ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἤνωσε πάντας τοὺς ὁμαίμονας, ἀπετελέσθη συντεταγμένη δύναμις ἱκανὴ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ. Κατὰ τὸ Εἰκοσιένα οὐδεμία τοιαύτη δύναμις ὑπῆρχεν ἐτοίμη πλὴν τῆς ναυτικῆς, ἥτις ὅμως ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς διστακτικὴ ἐν μέρει (Φιλίμων, Δοκίμιον I, 120) καὶ ἀναποφάσιτος, ὅσον ἔπειτα ἀπεδείχθη τελεσφόρος. Κατὰ τὸ Εἰκοσιένα ἐλειτούργησεν ἀξιοθαυμάστως ὁ φυσικὸς νόμος τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἢ δύναμις τῆς ὑπερηφάνου περὶ τῶν ἐνδόξων προγόνων παραδόσεως καὶ τὸ μῖσος καὶ ἡ καταφρόνησις πρὸς τὸν τύραννον, ὅστις, ἀβέλτερος ὢν, εἶχε παρευδοκιμηθῆ ὑπὸ τοῦ εὐκινήτου τὸν νοῦν καὶ διὰ τῆς παιδείας ἀφυπνισθέντος καὶ γοργῶς πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὸν πολιτισμόν βαίνοντος Ἑλληνικοῦ ἔθνους (πρβλ. Γ. Αἰνιᾶνα, περ. Ἐβδομάς, 1886, σ. 219). Οἱ ἠθικοὶ οὗτοι παράγοντες τῆς Ἐπαναστάσεως, εἶναι τόσον σπουδαῖοι καὶ ἀληθεῖς, ὥστε ἐξεδηλώθησαν ὄχι εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἐπιμελῶς καλλιεργηθέντων σοφῶν πατριωτῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ψυχὴν ἀπλῶν ἀνθρώπων, τῶν συμπηξάντων τὴν Φιλικὴν ἐταιρείαν. Πόσον δ' ἀφελῆς ἦτο ἡ σκέψις τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἀπεδύοντο εἰς ἀγῶνα, ὅστις ἔμελλε νὰ εἶναι ὀκταετής, ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι οὔτε ὄπλα εἶχον, οὔτε ἐφόδια πολέμου οὔτε τροφάς· ἢ δὲ ταμίευσις τούτων δὲν ἀπετέλεσεν ἀρχικῶς σπουδαῖον μέρος εἰς τὰς σκέψεις αὐτῶν καὶ μερίμνας. Ἀγύμναστοι καὶ ἀπόλεμοι πλὴν τῶν Σφακιανῶν, τῶν Μανιατῶν, τῶν Σουλιωτῶν καὶ τῶν ἀρματωλῶν τῆς βορείου Ἑλλάδος, καὶ καταφρονούμενοι ὑπὸ τοῦ θρησκολήπτου καὶ ἀλαζόνο τυράννου, πρὸς τὸν ὁποῖον ὄπλοφοροῦντα ἐπὶ αἰῶνας ἠναγκάζοντο νὰ κύπτωσι ραγιαῖδες, διδάσκονται τώρα ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν καὶ ἐξεγείρονται ὑπὲρ

της ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου ἦτοι τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ἣτις εἶχεν ἀφαιρεθῆ διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ δὲν εἶχε παραχωρηθῆ δι' ὁμολογίας ἢ ὑπογραφῆς. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔμελλε τώρα νὰ ἀποπειραθῆ τὴν ἀνατροπὴν τῆς βίας.

Τὸ ἐπιχείρημα ἐγένετο πανελλήνιον. Ἡ συνωμοσία τῶν Ἑλλήνων ἦτο γενικὴ, καὶ σύμφωνος ἢ θέλησις. Ὅλοι δὲν ἐπρόφθασαν νὰ λάβωσι τὰ ὄπλα, ἀλλ' ὁ Σουλτάνος ἐγνώρισεν ὁμοφρονουσαν τὴν ψυχὴν των, καὶ διὰ τοῦτο ἔσφαξεν Ἑλληνας ἀπὸ τῆς Μολδαυίας μέχρι τῆς Κύπρου, ἐπὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπὶ τῆς Ἀσίας. Ἐτιμώρησεν ὄχι μόνον τὰς πράξεις ἀλλὰ καὶ τὰς σκέψεις. Οἱ Ἕλληνες καὶ λαβόντες καὶ μὴ λαβόντες τὰ ὄπλα ἦσαν πάντες πανταχοῦ γκιαούρηδες, ἄπιστοι. Ἀναπλέων τὸ Αἶγαῖον ὁ ναύαρχος Καρα-Ἀλῆς ἐπέρασεν ἐν στόματι μαχαίρας ὄχι τοὺς ἐπαναστάτας τῶν Ψαρῶν, ὧν ὁ στόλος θρασέως ἠνώχλει αὐτὸν πλέοντα, ἀλλὰ τοὺς ἡσυχάζοντας κατοίκους τῆς Σαμοθράκης, διὰ νὰ μὴ λάβωσιν εὐκαιρίαν νὰ ἐπαναστατήτωσι (Φιλῆμων III, ιη' ἐξ., κοτ' ἐξ.).

Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ Τουρκικὸν κράτος ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς σφαγὰς καὶ εἰς χώρας τῆς Βαλκανικῆς, οἰκουμένας κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ ἀλλογλώσσων χριστιανῶν, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι ἐχώριζεν αὐτοὺς ἐθνικῶς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπέδιδεν αὐτοῖς ἄλλους ἐθνικοὺς πόθους.

Πολλαὶ εἶναι αἱ αἰτίαι, δι' ἃς οἱ Ἕλληνες δὲν ἔλαβον πάντες τὰ ὄπλα ἢ δὲν ἔλαβον αὐτὰ συγχρόνως, ἀλλ' ἡ κυριωτάτη πασῶν εἶναι τὸ ἀμέθοδον καὶ ἀνοργάνωτον καὶ ἡ ἔλλειψις ἀληθοῦς στρατιωτικῆς ἀντιλήψεως τῶν ἀειμνήστων θερμῶν πατριωτῶν, πρωτουργῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Διὰ τοῦτο ἄλλως ἐσχεδιάζετο (Φιλῆμων, Δοκίμ. I, 123-135) αὕτη καὶ ἄλλως ἐξετελέσθη, ἀλλαχοῦ ἐπρόκειτο νὰ ἐκραγῆ ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου καὶ ἀλλοῦ ἐξεργάγῃ, ἄνευ δὲ μελέτης πρὸς ἀλλαγὴν τῶν προσηκόντων ὄρων.

Θὰ ἐξετάσω δι' ὀλίγων, καὶ ἄλλας αἰτίας, δι' ἃς χῶραί τινες διστακτικῶς ἔλαβον τὰ ὄπλα, ἢ ὀλίγον ἐμφανίζονται δρῶσαι ἢ ταχέως ἐξαντλοῦνται καὶ ἐκλείπουν ἐκ τῆς πολεμικῆς σκηνῆς, ἵνα μακρηγορήσω πως περὶ τῆς μετοχῆς τῶν βορείων Ἑλλήνων εἰς τὸν ἀγῶνα.

Τῶν φαινομένων τούτων μία αἰτία ἦτο, ὅτι περιοχαὶ τινες γεωγραφικαὶ εἶχον πολλοὺς κατοίκους ἀλλογλώσσους, οἵτινες δὲν ἠσθάνοντο τὸν αὐτὸν πατριωτικὸν παλμὸν πρὸς τοὺς Ἑλληνας, εἰ καὶ ἐγαλβάνιζε πάντας ἢ κίνησις πρὸς ἐλευθερίαν. Ἄλλ' οἱ μὲν Σέρβοι (ὄρα Ἀμάντου, Οἱ βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος, 226 κ. ἄ. Μ. Λάσκαρι, Ἑλληνες καὶ Σέρ-

βοι μεταξύ 1804-1830) και οί Ρουμουνοί εἶχον τύχει ἤδη ἐλευθεριῶν τινῶν καί διέστελλον ἑαυτοὺς σαφῶς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐθνικῶς καί ἀνεγνωρίζοντο οὕτω καί ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως. Οἱ δὲ Βούλγαροι εἶχον μὲν ἐπίσης ἐθνικὴν συνείδησιν, ἀφ' οὗ εἶχον παλαιαν ἱστορίαν, ἀλλὰ ζῶντες σφόδρα ἀναμεμιγμένοι μετὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ βορειότερα τῆς Μακεδονίας καί Θράκης καί μὴ χωριζόμενοι ἀπ' αὐτῶν διὰ σαφοῦς γεωγραφικῆς γραμμῆς περαιτέρω, ζήσαντες δὲ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὁμόθηρσοι καί κοινωνοὶ τῆς αὐτῆς τύχης, καί παιδευόμενοι διὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καί ἐκκλησίας, διέκειντο συμπαθέστατα πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ὁ ρουμᾶνος πατριώτης Βλαδιμηρέσκου, θέλων νὰ ἀποσπάσῃ τοὺς Βουλγάρους συμπράττοντας ἐν Ρωμουνίᾳ μετὰ τῶν Ἑλλήνων Ἐπαναστατῶν, ἀνεκήρυξε Βούλγαρόν τινα, Ἀλέξανδρον ὀνόματι, βασιλέα τῶν Βουλγάρων· ὅτε δὲ ὁ Ὑψηλάντης ἐσκέπετο νὰ διαβῆ τὸν Δούναβιν καί διελεύων τὴν Βουλγαρίαν νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα, ὁ Βούλγαρος Πάνκο Χατζῆ Χριστοῦ «εἰς τῶν προδιατεθειμένων Βουλγάρων» ὡς λέγει ὁ Ι. Φιλήμων (Δοκίμ. II, 123), «ἀπέστειλε δύο πληρεξουσίους προκαλῶν τὴν ταχίστην διάβασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καί βεβαιῶν ἐτοίμην εἰς τὰ ὄπλα ἅπασαν τὴν Βουλγαρίαν». Νομίζω δ' ἐγώ, ὅτι τὰ αἰσθήματα ἦσαν τόσον συγκεχυμένα, ὥστε ἀμφιβάλλω, ἂν τὸ πλεῖστον τῶν Βουλγάρων ἐφαντάζετο ἑαυτὸ ἕξω τῶν συνόρων τοῦ κράτους, ὅπερ ἐπεδίωκε νὰ ἰδρῦσῃ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις (πρβλ. αὐτ. καί II, ιδ', κε', 291, III, 30).

Ἄξια προσοχῆς ὅμως εἶναι ἡ κατάστασις, ἣν μεμελετημένως ἐμόρφωσαν οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Τότε τὸ Τουρκικὸν ἔθνος ἠύρισκετο βέβαιως εἰς ταπεινὴν βαθμίδα πολιτισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἀποδίδομεν τὸν τίτλον τῆς βαρβαρότητος, ὡς εἶχον πράξει καί οἱ πρόγονοι ἡμῶν πάλαι κατὰ τῶν Περσῶν. Ἄλλ' ὅμως, ὅπως οἱ Πέρσαι, οὕτω καί οἱ Τοῦρκοι εἶχον ὀργάνωσιν τινα, δι' ἧς διώκουν τὸ εὐρὺ ἀσιατικὸν κράτος αὐτῶν καί ἐτήρουν διεθνεῖς σχέσεις καί κατηύθυνον τὰς κατακτητικὰς τῶν φιλοδοξίας, αἵτινες μαρτυροῦσι καί χαρακτηρίζουσι τὸ ἐθνικὸν σφρίγός των. Πρὸ πάντων δὲ εἶχον στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν, ἣτις ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατατρίψασα τὰς δυνάμεις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου κατέβαλεν ἐπὶ τέλους αὐτὴν καί ἐξώρμησε μέχρι τῆς καρδίας τῆς Εὐρώπης. Οὕτω οἱ Τοῦρκοι γενόμενοι κύριοι τῶν χωρῶν τῆς μεσοχρονίου ἡμῶν

Αυτοκρατορίας άντεμετώπισαν τὸ πρόβλημα τῆς στερρᾶς κατοχῆς αὐτῶν. Ἐνεκα παλαιότερων ἱστορικῶν περιπετειῶν ἦσαν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐγκατεστημένοι πληθυσμοὶ ξενόγλωσσοι εἴτε ἐκ μετοικεσίας ἄλλοθεν εἴτε καὶ ἐκ γλωσσικῆς ἀφομοιώσεως τῶν ἐντοπίων. Ἦσαν πάντες χριστιανοὶ καὶ δὲν ἐκρίνοντο ἄξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ νέου κράτους. Πρὸς διάσπασιν τῆς συνοχῆς αὐτῶν ἡ διοικητικὴ σοφία τῶν κατακτητῶν ἔκρινε καλὸν νὰ μετοικήσῃ ἐξ Ἀσίας Τούρκους, Κονιάρους ἢ ἄλλους, εἰς οὓς ἔδωκε τὰ εὐφορα κτήματα τῶν ἐκδιωχθέντων χριστιανῶν. Τοιοῦτόν τι συνέβη π. χ. εἰς τὴν Θράκην, εἰς τὴν Βουλγαρίαν, εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὰς πεδιάδας τῶν Γενιτσῶν, τοῦ Ὀστρόβου, τῆς Φλωρίνης καὶ τῆς Ἀλμωπίας. Ἐξελάμβανον τοὺς χριστιανούς καὶ μάλιστα τοὺς Ἑλληνας ὡς ἀντιπροσωπεύοντας τὸ καταλυθὲν κράτος καὶ ἐπομένως ὡς συγκεντροῦντας ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τὸ μῖσος κατὰ τῶν δορικτητόρων, καὶ διὰ τοῦτο ἐξετόπισαν ἢ ἠφάνισαν αὐτούς καὶ τοὺς ἀντικατέστησαν διὰ πτωχῶν ἀσιατῶν μεταναστῶν. Ἡ σκέψις αὕτη σημαίνει, ὅτι ἡ ἐγκατάστασις τῶν Τούρκων ἐν Εὐρώπῃ καὶ δὴ καὶ τῇ νοτιωτέρᾳ Βαλκανικῇ Χερσονήσῳ ἠφάνισεν ἑλληνοφώνους κυρίως κατοίκους εἰς τὰ μέρη ταῦτα τόσους, ὅσοι ἦσαν οἱ Τούρκοι οἵτινες τοὺς ἀντικατέστησαν. Ἀντίστοιχος ἐξίσωσις ἐπῆλθεν αὐτόθι τῶρα διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν.

Πλὴν τῆς δι' ἀποίκων διασπάσεως τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ οἱ Τούρκοι ἐπεδίωξαν καὶ ἐπέτυχον τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα καὶ διὰ τῆς βιαίας ἐξισλαμίσεως χριστιανικῶν πληθυσμῶν κυρίως εἰς χώρας ὄχι λίαν γονίμους. Εἰς τὸ μέτρον τοῦτο ὀφείλει ἡ ἱστορία π. χ. τοὺς βουλγαροφώνους Πομάκους τῆς Ροδόπης, τοὺς ἑλληνοφώνους Βαλαάδες τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, τοὺς Τουρκοκρητάς, τοὺς Τουρκαλβανούς κ. ἄ. ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μάλιστα.

Καταθλιπτικὸν ἦτο τὸ βάρος τῆς τουρκικῆς δεσποτίας ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων πρῶτον μὲν ἐν τῇ μεσογαίᾳ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔπειτα δὲ ἐν τῇ πλουσίᾳ Θράκῃ, ἔνθα καὶ πολλοὶ ἦσαν οἱ μέτοικοι Ἀσιᾶται καὶ ἔλειπον ὀρεινὰ κρησφύγετα δυνάμενα νὰ ἐνθαρρύνωσι τοὺς μισοτουράννους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ χώρα αὕτη ἦτο συγχρόνως καὶ ἡ περίχωρος τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, ἡ πίεσις τούτου ἐγένετο αἰσθητὴ σφόδρα εἰς τοὺς χριστιανούς. Ὑπάρχουν ἐν Θράκῃ ἐπαρχίαι, ἔνθα αἱ οἰκίαι ἐκτίζοντο ἄνευ παραθύρων, δεχόμεναι φῶς δι' ὀπῶν τῆς στέγης· τοῦτο δὲ διὰ νὰ μὴ βλέπωσι φῶς ἐν καιρῷ νυκτός οἱ διασχίζοντες τὴν πεδινὴν χώραν γενίτσαροι καὶ ἄλλοι ἄτακτοι καὶ ὀδηγῶνται εἰς τὰς κατοικίας. Πιθανῶς ἡ αἰτία τοῦ οἰκοδομικοῦ

τούτου τρόπου είναι ἐκ λαογραφικῆς παλαιᾶς παραδόσεως, ἀλλ' ἡ διδομένη ὑπὸ τῶν ἐντοπίων ἐρμηνεῖα περιέχει τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν τῆς τρομοκρατίας τῶν ἀτάκτων γενιτσάρων, οἵτινες ἀπειθάρχητοι τελείως γενόμενοι, ἐβασάνιζον τὸν νοῦν καὶ τοῦ Σουλτάνου Μαχμουτ κατὰ τὸ Εἴκοσιένα. Οὐδεμία ἄλλη ἐλληνικὴ χώρα ἔχει τόσας περὶ Γενιτσάρων φοβερὰς παραδόσεις ὅσας ἡ Θράκη. Δύνανται δ' αὖται νὰ παραβληθῶσι μόνον πρὸς τὰς παραδόσεις πάντων τῶν χωρίων τῆς Δυτ. Μακεδονίας περὶ Ἀλβανικῶν ἐπιδρομῶν¹.

Εἰς ταῦτα προσθέτομεν, ὅτι τῆς Χαλκιδικῆς Χερσονήσου τὰ εὐφορώτερα μέρη ἦσαν ἀκατοίκητα, ἀνήκοντα εἰς τὰς Μονὰς τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ὅτι ἡ παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ ἡ Θρακικὴ εἶναι ἀλίμενοι, ὅτι πᾶσαι αἱ βόρειοι αὖται χώραι ἐστεροῦντο στόλου ἐμπορικοῦ ἀνοικτῆς πωσ θαλάσσης, ὅτι ἐπομένως ἦτο δυσχερὴς ἡ προμήθεια πολεμεφοδίων καὶ ὅτι παρὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ μεμυημένων ὑπὸ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, κυρίως διὰ τοῦ Γιαννάκη Φαρμάκη, τὰ ἐνδότερα οὐδὲ γινώσιν εἶχον τῶν μελετωμένων, ἀφ' οὗ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔφοροι ἔγραφον τῇ 11 Ἰανουαρίου τοῦ 1821 πρὸς τὸν Ὑψηλάντην τάδε: «εἰς δὲ τὰ μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας ἄκρα, ὅπου εἶναι ἀρκετῶν χωρίων καὶ πόλεων ὁμογενεῖς μας πάντη ἀνίδεοι τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἐστάλη ἄλλος ἀδελφὸς Εὐάγγελος λεγόμενος καὶ ἐλπίζομεν νὰ ὠφελήσῃ ἱκανά» (Φιλήμων, I, 121, 237). Ἀλλὰ καὶ ταῦτα καὶ ἄλλα μέρη ἐμειονέκτου ὡς πρὸς τοὺς Τούρκους· διότι ἦσαν ἄοπλα καὶ ὀλιγανθρωπότερα τῶν Τούρκων ἢ ἐν μέσῳ Τούρκων· π.χ. οἱ ὄρειοι κάτοικοι τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Βοῖου ἦσαν μεταξὺ τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ τῶν Βαλλαάδων τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Τούρκων Κονιάρων τῆς Θεσσαλίας, ὁ Ὀλυμπος καὶ τὸ Βέρμιον μεταξὺ τῶν μετοίκων Κονιάρων τῶν πεδιάδων τῶν Γενιτσῶν, τῆς Θεσσαλίας καὶ τοῦ Ὀστρόβου. Ἡ Χαλκιδικὴ μεταξὺ τοῦ ὄγκου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν μετοίκων Τούρκων τῶν Σερρῶν καὶ τῆς Δράμας.

Ὡς κυρία ἐστὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐσχεδιάζετο ἡ Πελοπόννησος ὡς «θαλασσοτειχιστος, παρέχουσα εἰς εἰσβολὴν ἐχθροῦ μόνον τὸν στενὸν Ἴσθμόν, βουνῶδη δὲ καὶ δυσπρόσιτα καὶ δύσβατα καὶ εὐυπεράσπιστα τὰ

¹ Ἐπειδὴ δὲ οἱ σωροὶ τῶν ἐρειπίων καὶ τὰ ἡμερα δένδρα τῶν καταστραφέντων χωρίων τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Βοῖου ἀποδεικνύουσι βασίμους τὰς περὶ τούτων τῶν ἐπιδρομῶν παραδόσεις, εὐλόγως θεωροῦνται βασίμοι καὶ αἱ θρακικαὶ περὶ Γενιτσάρων. «Καπνὸς χωρὶς φωτιά δὲν βγαίνει» λέγει ἡ παροιμία.

έντός αὐτῆς, δυναμένη νὰ ἐφοδιάζεται παντοιοτρόπως διὰ πάντων τῶν παραλίων τῆς, διαθέτουσα ἐτοιμὴν δύναμιν τὴν τῶν ἐνόπλων Μανιατῶν καὶ φρουρουμένη ὑπὸ μεγάλων προμαχῶνων, ἔνθεν μὲν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος — καὶ τῆς βορειοτέρας συνεχείας τῆς — ἔνθεν δὲ τῶν ναυτικῶν νήσων καὶ τῆς Κρήτης» (Σπ. Τρικούπη: Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαν. 1860, σ. 47. Φιλήμων, Δοκίμ. I, 45, 77, 83 ἐξ., 270, III, 6, 195).

Ὁ Ὑψηλάντης ἀντὶ νὰ μεταβῆ ἐκ Τεργέστης εἰς Μάνην, ἔνθα ἦσαν ἐτοιμοπόλεμοι ἄνδρες, διέβη τὸν Προῦθον τὴν 22 Φεβρουαρίου 1821, ἐν δὲ τῇ προκηρύξει τῆς 24 Φεβρουαρίου, ἣτις ἤρχιζε διὰ τῶν λόγων: «Ἡ ὦρα ἦλθεν, ὦ ἄνδρες Ἑλληνας», ἐτέθη ἡ περίφημος φράσις: «Κινηθῆτε, ὦ φίλοι, καὶ θέλετε ἰδεῖ μίαν κραταιὰν δύναμιν νὰ ὑπερασπισθῆ τὰ δίκαιά μας!» (Φιλήμων, II, 79 ἐξ.). Ἡ φράσις αὕτη ἤγαγε τὸν Σουλτάνον νὰ νομίση, ὅτι ὁ ἀγὼν ὑπεκινήθη ὑπὸ τῆς Ρωσίας, νὰ βλέπῃ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ὑψηλάντου μᾶλλον τὸν Ρῶσον ἀξιωματικὸν ἢ τὸν Ἑλλῆνα ἐπαναστάτην, νὰ περιμένη ρωσικὴν εἰσβολὴν συνοδευομένην ὑπὸ ἐπαναστάσεως καὶ τῶν Σέρβων καὶ νὰ στέλλῃ τὰ ἐκλεκτότερα στρατεύματα ὑπὸ τρεῖς πασάδες εἰς τὰς Παριστρίους ἡγεμονίας. Τὸ κίνημα τοῦτο τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Μικρᾶς καὶ τῆς Μεγάλης Βλαχίας διήρκεσεν ἐμπόλεμον ἀπὸ τῆς 24 Φεβρουαρίου μέχρι τῆς 23 Σεπτεμβρίου, ἐστάθη δ' ἀδύνατον νὰ πεισθῆ ὁ Σουλτάνος, ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἦτο ἐπιθυμητὸς ἐν Ρωσίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν λήξιν αὐτοῦ καὶ καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐγύμνωσε στρατοῦ τὰς βορείους ἐκείνας ἐπαρχίας, ἃς εἶχεν ἀφυπνίσει ἢ ἐλληνικὴ ἐξέγερσις καὶ ἠλεκτρίσει ἢ μεγάλη ἐθελουσία τοῦ Δραγατσάνιου, τοῦ Σκουλενίου καὶ τοῦ Σέκου, μὲ τὰ ἔνδοξα ὀνόματα τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, τοῦ Ἀθ. Καρπενισιώτη, τοῦ Γιαννάκη Φαρμάκη καὶ μάλιστα τοῦ ὑπερόχου, καὶ ὡς πατριώτου καὶ ὡς στρατηγοῦ, Γεωργάκη Ν. Ὀλυμπίου.

Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι θετικὴ ὑπηρεσία πρὸς τὴν ἐπανάστασιν τῆς κυρίως Ἑλλάδος (Παπαρρηγ. τόμ. 5, σ. 708, 723. Φιλήμων, Γ', κδ', κστ', I, 50, 53, 117, 309 κ. ἄ., Πουκεβίλλ, ἔκδ. Χαιροπούλου σ. 232, 257, 311), ἔνθα τὰ Καλάβρυτα ἐκινήθησαν τῇ 19 Μαρτίου, αἱ Πάτραι τῇ 21 Μαρτίου, ἡ Μάνη τῇ 23 Μαρτίου, τῇ δὲ 27 Μαρτίου ἡ Ἀμφισσα. Πάντες οὗτοι οἱ ἐπαναστάται ἀγωνίζονται πρὸς τὰς ἐκασταχοῦ ἀσθενεῖς τοπικὰς τουρκικὰς φρουρὰς καὶ τοὺς ἐντοπίους Τούρκους, πρὸς οὓς ὅμως οἱ Ἑλληνας τῆς Πελοποννήσου ἦσαν ἐνδεκαπλάσιοι (Τρικ. I, 217) ἀλλὰ καὶ οἱ τῆς Στερεᾶς πολλαπλάσιοι. Οὕτω ἀποκλεισθεισῶν τῶν τουρκικῶν ἐπικουριῶν ἔνεκα τῆς ἐξεγέρσεως τῶν βορείων, οἱ Ἑλληνας τοῦ Νότου, μικροκινδυνουῦντες

ἐν ἀρχῇ, ἔμαθον καὶ νικώμενοι νὰ νικῶσι διευθυνόμενοι ὑπὸ ἀκαμάτων καὶ καρτερικῶν ἀρχηγῶν (Τρικ. I, 217-18. Φιλήμ. 4, ιδ' ἐξ. Πουκεβίλλ, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαν., ἔκδ. Χαιροπούλου ἔ. ἀ.). Πρὸ τῆς Καρυταίνης τῇ 28 Μαρτίου ὁ ἀπόλεμος καὶ ἄοπλος κατὰ τὸ πλεῖστον ὄχλος τῶν ἑξακισχιλίων τοῦ Κολοκοτρῶνη διελύετο ὡς καπνὸς ἐπὶ τῇ θέᾳ μόνον ὀλίγων Τούρκων πόρρωθεν, ὡς λέγει ὁ Τρικούπης καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος, κατὰ δὲ τὴν μάχην τοῦ Βαλτετσίου «τὰ ταμπούρια (τῶν ἐπαναστατῶν) ἦτον πλησίον, διὰ νὰ δίδῃ τὸ ἓνα τοῦ ἄλλου βοήθεια» ἦτον ἀρχῆς καὶ δὲν ἤξευραν νὰ πολεμοῦν» λέγει ὁ Κολοκοτρῶνης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του (ἔκδ. Ἐστίας, τομ. Α' σ. 63, πρβλ. Παπαρρ. Ε', 749-50 καὶ Ἑλλην. Γ', σ. 489).

Ἐξ ὅσων εἴπομεν περὶ Θράκης συνάγεται, ὅτι ἡ ταλαίπωρος αὕτη χώρα δὲν ἠδύνατο νὰ κινήσῃ τὸν βραχίονα, μετέσχε δὲ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγῶνος μόνον διὰ τοῦ αἵματος τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν προυχόντων της (πρβλ. Πουκεβίλλ 117, 216).

Σπουδαῖον ἀντιπερισπασμὸν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους ἐν τῷ βορρᾷ ἀπετέλει ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐστάλη τὸν Ἰανουάριον ὁ δραστήριος καὶ ἐμπειροπόλεμος Πασᾶς τῆς Πελοποννήσου Χουρσήτ, ὥστε αὕτη ἀνετώτερον ν' ἀποδυθῇ ἔπειτα εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὁ Ἀλῆς συμμαχεῖ μετὰ τῶν Σουλιωτῶν, ἐπανερχομένων εἰς τὸ πρὸ 16 ἔτων ἀπωλεσθὲν Σοῦλι, καὶ οὗτοι συμπαρασύρουν τοὺς Ἀλβανοὺς εἰς συμμαχικὸν ἐπὶ ἔτος ἀγῶνα λόγῳ μὲν ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ, ἔργῳ δὲ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἀποκαταστάσεως (Φιλήμων II, κγ').

Ἡ δυσχέρεια τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ Χουρσήτ ἔνεκα τῶν ἐν τῷ βορρᾷ πολέμων ἦτο τοιαύτη, ὥστε μόλις 3500 Τουρκαλβανοὶ ἐγένετο δυνατὸν νὰ σταλῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἵνα ἠττηθῶσιν εἰς τὸ Βαλτέτσι καὶ τὰ Δολιανὰ καὶ αἰχμαλωτισθῶσι λήγοντος τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1821 εἰς τὴν Τρίπολιν ὁμοῦ μὲ τοὺς ἡμίσεις ἐκεῖ ἐγκλείστους Τούρκους τῆς Πελοποννήσου. Πᾶσα ἡ ἄλλη δύναμις τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας ἀπησχολεῖτο περὶ τὰ Ἰωάννινα καὶ τὸ Σοῦλι.

Ἐν ᾧ δὲ ἡ δρᾶξ τῶν Πηλιορειτῶν μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ ἰδρυθεῖσα «Βουλὴν Θεσσαλομαγνησίας» ἀπησχόλει τὴν προσοχὴν τοῦ Χουρσήτ καὶ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη καὶ τοὺς Τούρκους τῆς Θεσσαλίας ἐξεγερθεῖσα τῇ 7 Μαΐου, πολιορκήσασα τὸν Βόλον καὶ προσβαλοῦσα τοὺς Ὀθω-

μανούς του Βελεστίνου, ἵνα καταλήξῃ βλέπουσα τὴν καταστροφὴν τῶν πλουσίων χωρίων τῆς, ἄλλη τις στρατιωτικὴ τουρκικὴ δύναμις ὑπὸ τὸν Μπαϊράμ πασᾶν ἐξ ὀκτῶ χιλιάδων (Παπαρρ. Ε΄, 762) ἢ 30 χιλ. πεζῶν καὶ 5 χιλ. ἰππέων (Ι. Βασδραβέλλης, Μακεδόνες Ἀγωνισταί, Θεσσαλονίκη, 1937, σ. 72) πεμπομένη εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ περαιτέρω εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἠμποδίσθη καὶ ἀπησχολήθη ἐν Μακεδονίᾳ, ἔνθα ἐδημιουργήθη ἀντιπερισπασμὸς διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀγίου Ὄρους καὶ τῆς Χαλκιδικῆς. Ὁ Ἐμμανουὴλ Παππᾶ, Σεραῖος ἔμπορος καὶ τραπεζίτης, Φιλικός, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ὑποπροξένου Καλογεράκη, ἐφόρτωσεν ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ πλοῖον τοῦ Λημνίου Χατζηβισβίζη διὰ πολεμοφοδίων καὶ ἐπλευσε τῇ 23 Μαρτίου εἰς Ἄγιον Ὄρος, ἔνθα τῇ βοηθείᾳ καὶ τῶν Ψαριανῶν πλοίων, παρεσκεύαζεν ἐπανάστασιν.

Ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἐξεβιάσθη πως ὑπὸ τῶν Τούρκων. «Ὅπου ἡ βαρβαρότης τῶν Τούρκων ἦτο παχυτέρα», λέγει ὁ Φιλήμων εἰς τὸ Δοκίμιον τῆς Ἑλλ. Ἐπαν. III. 141, «ἐκεῖ ἢ κατὰ τῶν Χριστιανῶν τυρρανία ἦτο τραχυτέρα. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ χονδροὶ καὶ ἡμιάγριοι Τοῦρκοι τῆς Μακεδονίας. Ἐνώπιον δὲ αὐτῶν καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης, οἱ τόσον διαβόητοι ἐπὶ φυσικῇ κακουργίᾳ καὶ κακεντρεχεῖᾳ ἐθεωροῦντο βεβαίως ἐξηυγενισμένοι . . . » «Οὕτω — συνεχίζει — τὰ παθήματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας καταντῶσιν ἀπερίγραπτα καὶ δύσληπτα, ὡς ὑπερβαίνοντα πᾶσαν ἀνθρωπίνην κακίαν καὶ πᾶσαν ὑπομονὴν ἀνθρώπου. Ἐν τῷ τόπῳ αὐτῷ αἱ πολυειδεῖς καταδυναστεύσεις καὶ αἱ ἀτελεύτητοι ἀπαιτήσεις, αἱ αὐθαίρετοι ἰδιοποιήσεις τῶν κτημάτων, οἱ φόνοι καὶ ἐπὶ πᾶσιν αἱ ἀρπαγαὶ καὶ αἱ βίαιαι ἀπαγωγαὶ νεανίδων καὶ νέων, ὑπερεῖχον ἀπολύτως».

Ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Γεν. Διοικητοῦ Θεσσαλονίκης Γιουσούφ μπέης μμούμενος τὰς ἄλλας τουρκικὰς ἀρχάς, αἵτινες μετὰ τὸ ἐπαναστατικὸν κήρυγμα τοῦ Ὑψηλάντου ἐφόνευον τοὺς προκρίτους Ἑλληνας, ἐζήτησε καὶ οὗτος ὡς ὀμήρους ὑπὲρ τῆς ἡσυχίας τῶν ἐπάρχων τοὺς προεστῶτας αὐτῶν. Ἀλλ' οὗτοι προβλέποντες τὴν τύχην τῶν ἔπεμψαν δευτερεύοντάς τινας. Τοῦτο ὁμῶς ἠῤῥησε τὰς ὑποψίας τοῦ Διοικητοῦ, ὅστις φοβούμενος ἐξέγερσιν ἔχουσιν ἀφετηρίαν τὸ Ἄγιον Ὄρος, ἔπεμψεν ἀτάκτους εἰς τὸν Πρόβλακα ἦτοι τὸν Ἴσθμὸν τοῦ Ἄθω, οἵτινες ἀπειλοῦντες σφαγὰς διεσκόρπισαν εἰς τὰ ὄρη τοὺς περιοίκους, ἐν ᾧ δύο σώματα ἀτάκτων ἐξ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἐβάδιζον κατὰ τοῦ Πολυγύρου. Οἱ Ἕλληνες τῆς κωμοπόλεως ταύτης βλέποντες, ὅτι οἱ 18 στρατιῶται τοῦ Διοικητοῦ ἐφόνευον πολίτας ἐν ταῖς ὁδοῖς ἀναιτίως καὶ φοβηθέντες γενικωτέραν τὴν κατα-

στροφὴν, ἐξηγέρθησαν ἄνευ ἄλλης τινὸς συνεννοήσεως, ἐφόνευσαν τὸν διοικητὴν καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, καὶ ἐξεληθόντες ἀπέκρουσαν διαδοχικῶς τοὺς δύο ἐπερχομένους στρατοὺς. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο ἡ θανάτωσις τῶν δμήρων καὶ τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους καὶ τῶν προυχόντων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ «μάνδρευσις» δισχιλίων ἐν τῇ αὐτόθι μητροπόλει. Ταῦτα ἤγαγον τὸν κόσμον εἰς ἀπελπισίαν, ὥστε εἰς τὸ "Ἄγιον Ὄρος ἀνυψώθη ἐπισήμως ἡ σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως ὑπερμεσοῦντος τοῦ Μαΐου ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Παππᾶν «ἀρχηγὸν καὶ προστάτην τῆς Μακεδονίας», ὅλα δὲ τὰ χωρία τῆς Χαλκιδικῆς ἔλαβον τὰ ὄπλα, τὰ δὲ σχηματισθέντα δύο σώματα ἐκ δισχιλίων μοναχῶν καὶ πλειόνων λαϊκῶν ἐνίκησαν ἐπανειλημμένως τοὺς ἐχθρούς, τὸ ἕτερον δὲ καταλαβὼν τὸν Χορτιάτην προὐχώρησε μέχρι δύο ὥρων ἔξωθι τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄλλ' ἐπελθὼν περὶ τὰ μέσα Ἰουνίου ὁ εἰς Πελοπόννησον στελλόμενος Μπαϊράμ πασᾶς πανστρατιᾶ, ἀπώθησε πρῶτον τὸν Παππᾶν ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Σιγγιτικοῦ κόλπου καὶ εἶτα τὸ μεσόγειον στρατόπεδον τοῦ ἠρωϊκοῦ Χάψα πρὸς τὰ ὄρη (Σ. Τρικούπης I, 190, Βασδραβέλλη: Οἱ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ τοῦ 1821, σ. 74 κ. ἐφ. V. Colocotronis: La Macédoine et l'Hellénisme, 1919, σ. 348 κ. ἐφ.). Τότε ἐνθαρруθέντες καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τῶν ἐκεῖ ὁμοφρόνων ἀλλοφύλων ἐξήλθον καὶ καύσαντες τὰ Βασιλικά καὶ τὴν Γαλάτισταν, ἐνέκλεισαν τοὺς Ἕλληνας πολεμιστὰς εἰς τὸ στενὸν τῆς Κασσάνδρας, ὅπου ἦτο ἡ ἀρχαία Ποτίδαια, ἐν ᾧ ὁ σωθεὶς ἐκ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἀνδραποδισμοῦ ἄμαχος πληθυσμὸς καταφυγὼν εἰς τὰς τρεῖς χερσονήσους τῆς Χαλκιδικῆς ἐπέινα (πρβλ. Πουκεβίλλ, σ. 202-204). Ὁ Μπαϊράμ πασᾶς φεύγων δύο μῆνας βραδύτερον τοῦ προορισθέντος χρόνου εἰς τὴν Πελοπόννησον, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῆ νὰ φθάσῃ ἐκεῖ (Παπαρρηγόπουλος Ε' 763), διήλασε τὴν κινουμένην Πιερίαν καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν Ἱεροδίκην Βεροίας, ὅτι ἐν τῇ Χαλκιδικῇ καὶ ἐν τῇ περιοχῇ Κίτρους καὶ Αἰκατερίνης «ἐξώντωσε καὶ ἀπῆλειψεν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς 42 πόλεις καὶ χωρία τῶν ἀπίστων (γκιαοῦρ), καὶ αὐτοὺς μὲν διεπέρασεν ἐν στόματι μαχαίρας, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα τῶν ἐξηνδραπόδισεν, τὰ ὑπάρχοντά των διένειμε μεταξὺ τῶν πιστῶν νικητῶν, τὰς δ' ἐστίας αὐτῶν παρεδωκεν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὴν τέφραν, ὥστε μήτε φωνὴ ἀλέκτορος νὰ ἀκούηται πλέον εἰς αὐτάς» (Βασδραβέλλης 81). Ἄλλ' οἱ μοναχοὶ τοῦ Ὄρους ἐφαίνοντο φειδωλοί, ἴσως ἐξ ἐπιδράσεως τῶν μὴ Ἑλληνικῶν Μονῶν, αἵτινες πλὴν τινῶν ἐξαιρέσεων δὲν ἠσθάνοντο τὸν ἐθνικὸν πυρετὸν τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ δὲ συντηρῶν τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον Ἐμμ. Παππᾶς

ἔγραφε πρὸς τὸν Δημ. Ὑψηλάντην: «τὸ ἰδιαιτερόν μου ταμεῖον ἐξηντλήθη, πόρους ἄλλους δὲν ἔχω», οὐδ' ἤθελε νὰ μιμηθῇ τὸν ἀρχαῖον Φωκέα Φιλόμηλον καὶ νὰ θέσῃ χεῖρα ἐπὶ τῶν ἱερῶν θησαυρῶν, ἀλλ' ἐζήτηε ἐπικουρίαν ἐφοδίων καὶ στόλου ἐκ τοῦ Κέντρου. Ἐξ ἄλλου οἱ κάτοικοι τοῦ Ὀλύμπου ὡς καὶ ὀλοκλήρου τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ἀνεταράσσοντο μὲν, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐγερωθῶσι τολμηρῶς καὶ νὰ διασπάσωσιν ἐφελκύνοντες τὰς δυνάμεις τὰς διατιθεμένας ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τῶν Τούρκων, μόλις δὲ ἠδυνήθη ὁ καπετὰν Διαμαντῆς Νικολάου νὰ στείλῃ ἐπικουρίαν τινά, ἵνα συμπεινᾷ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἀνήγγειλεν αὐτός τε καὶ ὁ Γούλας Δράσκος, ὅτι οἱ Ὀλύμπιοι (δηλ. οἱ Δυτικομακεδόνες) ἔπεμψαν τὸν Κοζανίτην Κασομούλην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Διαμαντῆ Κωνσταντῖνον πρεσβείαν εἰς Ψαρὰ καὶ εἰς Ὑδραν καὶ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ζητοῦντες ἀρχηγὸν καὶ πολεμεφόδια (Τρικούπη, Ἱστορ. 174, Ἀρχεῖα τῆς Ἑλλην. Παλιγγενεσίας, I, 1857, σ. 213). Ἐπειδὴ λοιπὸν αἱ μοναὶ τοῦ Ὄρους δὲν ἀνελάμβανον τὴν τροφοδοσίαν τοῦ στρατοῦ ἢ τὴν μίσθωσιν πλοίων, εἰς δὲ τὸν Παππᾶν ἀντὶ ἐφοδίων ἐστέλλοντο ἐκ τοῦ Κέντρου εὐγενεῖς μόνον λόγοι καὶ ἔπαινοι, οὗτος ἐπεβιβάσθη πλοίου, ἵνα μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Ὑδραν, ἀλλ' ἀποθανῶν περὶ τὸν Καφηρέα ἐξ ἀποπληξίας ἢ συγκοπῆς, ἐτάφη ἐν Ὑδρα, τυχῶν τιμῶν ἀρχιστρατήγου· τὸ δὲ 1843 ἀνηρτήθη ἐν τῷ βουλευτηρίῳ τὸ ὄνομά του ὡς πρωταγωνιστοῦ τοῦ Εἰκοσιένα (Φιλῆμων III, 490).

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐπαναστάται ἐνισχυθέντες ὑπὸ Ὀλυμπίων τοῦ Λιακ(οπούλ)ου καὶ τοῦ Διαμαντῆ ἀντεμάχοντο διχογνωμοῦντες καὶ ἀκέφαλοι πρὸς τριπλασίους Τούρκους ἐπὶ χρόνον μακρόν, καθ' ὃν ἡ ἔλλειψις τροφῶν καὶ ἄλλων ἐφοδίων παρέλυσαν τὴν πειθαρχίαν. Ἐπὶ πλεόν ἀντὶ τοῦ Γιουσούφ μπέη καὶ τοῦ Μπαϊράμ πασᾶ ἐστάλη ὡς ἀνεξάρτητος στρατάρχης πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μεχμέτ Ἐμὶν πασᾶς, ἐπιλεγόμενος Ἐμποῦ Λουμποῦτ (Πλαταρίδου-Στουγιαννάκη: Ἱστορ. τῆς Ναούσης, σ. 153 ἐξ.), ἀνὴρ πονηρός, σατραπικὸς καὶ σκληρός. Οὗτος στρατολογήσας ἐν Μακεδονίᾳ πάντας τοὺς Τούρκους τοὺς ἄγοντας ἡλικίαν δεκαεξέ μέχρι πενήκοντα ἐτῶν καὶ προσβαλὼν τοὺς ἀπομείναντας ἐν τῷ Ἴσθμῳ τῆς Κασσάνδρας ἑξακοσίους Ἑλληνας, διέσπασε τὴν γραμμὴν αὐτῶν καὶ ἐμηδένισεν αὐτούς (30 Ὀκτωβρίου-11 Νοεμβρίου 1821). Γενόμενος δὲ οὕτω κύριος πάσης τῆς Χαλκιδικῆς, ἠρήμωσε τὸν τόπον διὰ τῆς σφαγῆς καὶ τοῦ ἀνδραποδισμοῦ τῶν παραμεινάντων δεκακισχιλίων καὶ τῆς πυρπολήσεως πάντων τῶν χωρίων (Gervinus παρὰ Colokotroni, σ. 350). Ὀλίγοι ἐσώθησαν διὰ τῶν προχείρων θαλασσίων μέσων. Παρὰ τὸ κρατοῦν δὲ

καθεστῶς εἰσήγαγεν εἰς τὸ "Ἁγιον" Ὅρος στρατιωτικὴν φρουρὰν παραμείνανσαν ἐκεῖ ἐπὶ ἑννέα ἔτη δαπάνῃ τῶν Μονῶν, αἵτινες ἐπλήρωσαν προσέτι πρόστιμον $2\frac{1}{2}$ ἑκατομμυρίων γροσίων. Ὁ Σουλτάνος ἀμείβων τὸν Ἐμποῦ Λουμποῦτ διώρισεν αὐτὸν τακτικὸν διοικητὴν τῶν ἠνωμένων σαντζακίων Θεσσαλονίκης καὶ Καβάλλας καὶ ἐτιτλοφόρησεν αὐτὸν Βεζῖρην.

Ἄλλ' ἡ δρᾶσις τοῦ Πασᾶ τούτου ὑπῆρξεν ἔτι ὀλεθριωτέρα¹ διότι οἱ Ὀλύμπιοι καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Βερμίου καὶ τῶν γειτονικῶν χωρίων ἔλαβον ἤδη τὰ ὄπλα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Χαλκιδικῆς, χωρὶς δὲ νὰ δυνηθῶσι νὰ μετᾶσχωσιν ἀναφανδὸν καὶ ὄλοι οἱ κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας¹ διὰ γενικῆς ἐξεγέρσεως ἢ ἀποστολῆς ἐπικουριῶν, ὡς εἶχεν ἀποφασισθῆ, ὁπότε ἡ γενικὴ αὕτη ἐξεγερσις τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας θ' ἀνελύετο ἴσως εἰς σειρὰν τοπικῶν ὀμηρικῶν μονομαχιῶν ἕνεκα τῆς μεικτῆς συνθέσεως τῶν κατοίκων. Ἦτο δὲ ἡ Δυτικὴ Μακεδονία ἐν ζωηρῷ ἀναβρασμῷ, ὅστις ἦτο ἐν τινι μέτρῳ ἀπαρεξήγητος ὑπὸ τοῦ κράτους, ἐπειδὴ ἐγίνετο δῆθεν κατὰ τοῦ τυράννου Ἄλῃ πασᾶ².

Τὴν ἐξεγερσιν, ἣς κέντρον ἦτο ἡ Νάουσα, προυκάλεσαν καὶ τὰ σκληρὰ μέτρα τοῦ Ἐμποῦ Λουμποῦτ πασᾶ, ὅστις μετὰ τὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν γενικὴν στράτευσιν τῶν Τούρκων διέταξε τὸν ἀφοπλισμὸν τῶν Χριστιανῶν καὶ τὴν ἀποστολὴν ὀμηρῶν, ἐν οἷς καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ προεστῶτος τῆς Ναούσης Ζαφειράκη Θεοδοσίου Λογοθέτη (Colokotronis, 352).

Τῇ 15 Φεβρουαρίου 1822 οἱ κάτοικοι τῆς Ναούσης ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ζαφειράκην καὶ παρόντος τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τῆς Βεροίας Καρατάσιου καὶ τοῦ τῆς Ἐδέσσης Ἀγγελῆ Γάτσου, μὴ θέλοντες νὰ ἀφοπλισθῶσι καὶ νὰ δώσωσιν ὀμηρούς καὶ χωρὶς νὰ περιμένωσι τὸν ἀρχηγὸν καὶ τὰ ἐφόδια τὰ ὅποια θὰ ἐστέλλοντο ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου (Colokotronis ἔ. ἀ. 351 ἐξ.), ἦτοι παρὰ τὴν προηγηθεῖσαν συνεννόησιν μετὰ πάντων τῶν ἀρχηγῶν τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ἀπεφάσισαν τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν ἐπίσημον κήρυξιν αὐτῆς τῇ 19 Φεβρουαρίου, Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐξήγειραν δὲ τὰ χωρία τῆς Ἐδέσσης καὶ τινὰ τῆς πεδιάδος καὶ προσέβαλαν τοὺς Κονιάρους εἰς τὴν Κατράνιτσαν καὶ τὸ Γραμματικόβον.

Τῇ 20 Φεβρουαρίου, 1800 περίπου ἔνοπλοι ἔχοντες γενικὸν ἀρχηγὸν

¹ COLOKOTRONIS, ἔ. ἀ. 351 ἐ., ΠΛΑΤΑΡΙΔΟΥ-ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗ, Ἱστορία τῆς πόλεως Ναούσης 156, 157, 164, 199. Π. ΔΙΟΥΦΗ, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, σ. 88. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Ἱστορία τῆς Σιατίστης, 1929, σ. 32. [Δ. ΜΙΣΥΡΛΗ, Ἡ συμμετοχὴ τῆς Μακεδονίας εἰς τὸ 1821, σ. 31 ἐξ.]

² Πρβλ. ΠΟΥΚΕΒΙΛΛ, ἔ. ἀ. σ. 207. ΔΙΟΥΦΗ, Ἱστ. τῆς Κοζάνης, 1924, σ. 83 ἐξ., 88 ἐξ.

τὸν Καρατάσιον, ἐπεχείρησαν τὴν κατάληψιν τῆς Βεροίας περικυκλώσαντες αὐτήν, καὶ θέσαντες πῦρ εἰς τουρκικὴν συνοικίαν, ἀλλ' εὗρον τοὺς Τούρκους ἐτοιμοὺς ὑπὸ τὸν Κεχαγιαμπην καὶ ἀπέτυχον. Μετὰ ἡρωϊκὴν δὲ σύγκρουσιν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Δοβρᾶς ἀπεσύρθησαν καὶ ὀχυρώθησαν ἐν Ναούσῃ καὶ πέριξ. Ἦρξατο δὲ τότε ὑπὸ τοῦ Ἐμποῦ Λουμποῦτ ἐλθόντος ἐκ Θεσσαλονίκης μὲ 16 χιλιάδας στρατιωτῶν στενὴ πολιορκία, καθ' ἣν οἱ ἐπαναστάται μαχόμενοι ἀνδρείως συνεστέλλοντο πρὸ τῶν υπερτέρων δυνάμεων τοῦ Ἐμποῦ Λουμποῦτ. Μετὰ δεκατέσσαρας ἡμέρας, τὴν νύκτα τῆς 10 Ἀπριλίου ἡ πόλις ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν ἀμειλίκτων ἐχθρῶν, εἰς οὓς συγκατελέγοντο καὶ οἱ Βαλλαάδες καὶ οἱ Κονιάροι τῶν γειτονικῶν μερῶν τῆς Μακεδονίας, πλείονες δὲ τῶν δισχιλίων αἰχμαλώτων πολιτῶν ἐσφάγησαν (Πλατρίδου-Στουγιαννάκη σ. 266) καὶ ἐξετελέσθη τὸ διασωθὲν διάταγμα τοῦ Σουλτάνου (αὐτ. 180) περὶ γενικῆς καταστροφῆς καὶ ἀνδραποδισμοῦ καὶ πυρπολήσεως τῆς πόλεως. Οἱ γυναικωνίται τότε τῶν Τούρκων τῆς Μακεδονίας καὶ ἄλλων μερῶν ἐπληρώθησαν Ἐλληνίδων, ὃ δ' ὀμιλῶν ἐνθυμεῖται εἰς τὴν πατρίδα του τὴν οἰκοκυράν, ἣτις εὐρεθεῖσα κοράσιον ἔρημον καὶ ὄρφανὸν εἰς τὰ ὄρη, περισυνελέχθη, ὑπανδρεύθη καὶ ἐσχημάτισεν οἰκογένειαν. Ἄλλοι ἐσώθησαν εἰς ἄλλα μέρη (πρβλ. καὶ Λιούφη, Ἱστορ. τῆς Κοζάνης σ. 89). Ὁ Τρικούπης ἐν τῇ Ἱστορίᾳ του (II, 173) καὶ ὁ Γερβῖνος ἀναβιβάζουν εἰς δεκακισχιλίους τοὺς φονευθέντας ἢ αἰχμαλωτισθέντας, ὁ Τρικούπης δὲ προσθέτει: «πολλοὶ τῶν συλληφθέντων ἀνηλεῶς ἐβασανίσθησαν, πολλαὶ γυναῖκες εἰς τὰς φλόγας ἐρρίφθησαν, ἔγκυοι ἐξεκοιλιάσθησαν, τέκνα ἔμπροσθεν τῶν γονέων ἐσφάγησαν, βρέφη ἀπὸ τῶν τραχήλων τῶν μητέρων ἐκρεμάσθησαν, παρθένοι καὶ μητέρες ἀγκαλοφοροῦσαι τὰ τέκνα των ἔπεσαν αὐθόρμητοι εἰς τὴν πλησίον τοῦ Παλαιοπύργου λίμνην, τὸ Μαῦρον νερὸν (Μαυρονέρι τῆς Ἀραπίτσας) καὶ ἐπνίγησαν εἰς ἀποφυγὴν ἀτιμίας καὶ βασάνων» τόσοσ θηριώδεις ἐφάνησαν οἱ νικηταί. . . οἱ δὲ διασωθέντες τρισάθλιοι Χριστιανοὶ δὲν εἶχον ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι, διότι ἑκατὸν εἴκοσι κωμοπόλεις, πόλεις, χωρία καὶ ζευγηλατεῖα τῶν μερῶν ἐκείνων ἀπετεφρώθησαν». «Μεγάλα τὰ παθήματα τῶν κατοίκων καὶ μεγάλη ἡ καταστροφή τῶν μερῶν ἐκείνων» (πρβλ. καὶ Πλαταρίδου-Στουγιαννάκη ἔ. ἀ. σ. 263).

Ἀληθῶς τὰ παθήματα ταῦτα ἐγένοντο τότε παροιμιώδη καὶ ταῦτα ἐπέσειεν ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, ἵνα ἐξάψη τὴν προθυμίαν τῶν Νησιωτῶν (Λιγνοῦ, Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὑδρας, τόμ. 8, σ. 432) λέγων πρὸς αὐτοὺς τῇ 21 Αὐγούστου 1822: «Γνωρίζετε, ὅτι μῆτε πλοῦτος, μῆτε κτῆ-

ματα, μήτε υπάρχοντα δὲν ἐξισοῦνται μὲ τὴν ἐλευθερίαν, μὲ τὴν ζωὴν τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν σας. Ἔχετε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ θλιβερὰ παραδείγματα τῶν δυστυχεστάτων ἀδελφῶν μας, Χίων, Κασσανδρινῶν, Νιαουστινῶν καὶ ἄλλων, διὰ τὰ ὁποῖα ἀνατριχίζετε βέβαια ὁσάκις τὰ συλλογίζεσθε. Εἶδετε μὲ τὰ ἴδια σας ὀμμάτια τὸν ἀπάνθρωπον τύρρανον νὰ ξεσχίζῃ καὶ αὐτὰ τὰ ἔμβρυα εἰς τὰς κοιλίας τῶν ἐγκύων!!!» Ὁ δὲ ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Ἀθανάσιος Κανακάρης ὁμοίως ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Πελοποννησίους τῆ 12 Ὀκτωβρίου 1822: «ἂν ἀμελήσετε ἤδη, καὶ ὅσα ἐκερδήσαμεν χάνονται καὶ νέα δεινὰ ἐπέρχονται· δεινὰ δὲ μὲ τὰ προτιήτερα διόλου ἀσύγκριτα, δεινὰ ὅμοια μὲ τῆς Νιαούστης, ὅμοια μὲ τῆς Χίου, ὅπου, ἀφοῦ μὲ ράϊ μπουγιουρδισὶ ἄφησαν τὰ ὄπλα οἱ Χριστιανοί, ἀτίμως ἐπιπεσόντες οἱ ἐχθροὶ τῆς πίστεως, μικροὺς μεγάλους ἐφόνευσαν, ἐξηνδραπῶδισαν δὲ γυναῖκας καὶ παιδιά καὶ πωλοῦσι σήμερον εἰς τὰ παζάρια τῶν ὡς σκεύη» (Ἀρχεῖα τῆς Ἑλλην. Παλιγγενεσίας τομ. Α', 1857, σ. 340).

Ὁ Ζαφειράκης καὶ εἷς υἱὸς τοῦ Καρατάσιου, ὁ Γιαννάκης, ἐφονεύθησαν ἔπειτα μετὰ τῶν ἀκολούθων τῶν μαχόμενοι εἰς τὴν πεδιάδα, αἱ δὲ γυναῖκες αὐτῶν ἐμαρτύρησαν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασανιζόμεναι. Οἱ Ὀλύμπιοι καίπερ ἠλαττωμένοι, ἐπειδὴ λήγοντος τοῦ Μαρτίου εἶχον πέμψει εἰς Ψαρὰ 1200 ἄνδρας γενομένους ἔπειτα τοὺς πλείστους ὀλοκαύτωμα «στὴν ὀλόμαυρη ράχη», ἀλλ' ὅμως ἐνωθέντες μετὰ φυγάδων τῆς Νιαούσης ὑπὸ τὸν Διαμαντῆν, προσέβαλον ἐπιτυχῶς δισχιλίους Γιαντισάρους ἐν Μπαμπᾶ τῶν Τεμπῶν, κατέλαβον δὲ καὶ τὴν Κατερίνην καὶ ἐδήωσαν τὰς περιουσίας τῶν Τούρκων, οὓς κατέκοψαν, καὶ ἐκαρπώθησαν καὶ 2 ἑκατομμύρια γρόσια στελλόμενα εἰς Λάρισαν (Πλαταρίδου-Στουγιαννάκη σ. 255, Πουκεβίλλ σ. 517).

Ἄλλ' ἡ εἰρωνία τῆς εἰμαρμένης πρὸς τὴν ἔλλειψιν πάσης ὀργανώσεως ἠθέλησεν, ὥστε ὁ Γρηγόριος Σάλλας ὁ ἀποσταλεὶς ἀρχηγὸς τῶν Ὀλυμπίων κατ' αἴτησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου, ἀναχωρήσας ἐξ Ἄργους τῆ 22 Νοεμβρίου 1821, ἀφ' οὗ ἐπὶ μῆνας διεσκέδαζεν εἰς τὰς Κυκλάδας, ἀπεβιβάσθη μετὰ τοῦ Θεοφίλου Καΐρη εἰς τὸ Ἐλευθεροχώριον τοῦ Θερμαϊκοῦ τῆ 22 Μαρτίου/3 Ἀπριλίου 1822 μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Χαλκιδικῆς. Αἱ μάχαι, τὰς ὁποίας συνῆψε μετὰ τοῦ Διαμαντῆ, τοῦ Γούλα καὶ ἄλλων κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Ἐλευθεροχωρίῳ, Κολινδρῶ, Καστανιᾶ καὶ Μηλιᾶ, παρὰ τὴν ἀνδρείαν τῶν μαχομένων καὶ τὴν προσπάθειαν νὰ ἀνακουφίσωσι τὴν Νιάουσαν, κατέληξαν μόνον εἰς καταστροφὴν καὶ τῶν χωρίων τῶν

Πιερίων ὀρέων. Τῆ 14 Ἀπριλίου οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν εἰς τὰς χιόνας τῶν ὀρέων.

Ὁ Σπ. Τρικούπης λέγει (II, 177): «Τοιοῦτος ἀπέβη ὁ τόσων καταστροφῶν καὶ αἱματοχυσιῶν πρόξενος Μακεδονικὸς ἀγῶν, καὶ πεσῶν δὲν ἀνέστη πλέον. Οἱ δὲ πιστοὶ πρὸς τὸν ἀγῶνα ὄπλαρχηγοὶ καὶ ὄπλοφόροι συνήχθησαν μετὰ τὴν καταστροφήν εἰς Σκίαθον καὶ Σκόπελον, ἐκτὸς τοῦ Καρατάσιου, τοῦ Γάτσου καὶ τῶν περὶ αὐτοῦς, μεταβάντων εἰς Ἀσπροπόταμον. Θανασίμως ἔβλαψε τὰ μέρη ἐκεῖνα ἢ μὴ ἐκ συμφώνου καὶ ταυτοχρόνως οὐδ' ἐξ ἑνὸς σχεδίου ἔνοπλος κίνησις. . . Τοιουτοτρόπως οἱ τόποι ἐκεῖνοι κατεστράφησαν ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου».

Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Νιαούσης θὰ ἔσβυσε φαίνεται ἀμέσως ἢ ἐξ ἐγγράφου τοῦ Δ. Ὑψηλάντου (6 Ἀπριλίου 1822) γνωστῆ ἐξέγερσις τῶν Ἀγραφῶν καὶ τοῦ Μετσόβου, διαταχθέντων νὰ καταλάβωσι τὴν Φοῦρκαν (Ἀρχεῖα τῆς Ἑλλην. Παλιγγ. I, 212, πρβλ. Ἑβδομάς 1886, 268), ὥστε μόνον ὁ βράχος τοῦ Σουλίου, τοῦ ἀθανάτου Σουλίου (Παπαρρηγόπουλος Ε', 723, 725, 765 ἐξ., Φιλήμων Δοκ. Δ', ιζ', κγ'), πρὶν γίνῃ ἔρημος βωμὸς τοῦ ἠρωϊσμοῦ, ἐμάχετο ἐν τῷ βορρᾷ ἀπασχολῶν μετὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὄλην τὴν δύναμιν τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας. «Ὅτε δὲ ἐξέλιπε καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς (τῆ 5 Φεβρουαρίου 1822), ἦτο φανερόν, ὅτι τὸ Σοῦλι θὰ ἔπιπτε, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Μαυροκορδατος σπεύδει εἰς τὸ Πέτα μετὰ τῶν Φιλελλήνων ζητῶν ματαίως νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπανάστασιν «νὰ κατακρημνισθῇ εἰς Μεσολόγγιον» (Παπαρρηγ. Ε', 771) καὶ τὰ στρατεύματα τοῦ Σουλτάνου νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον. Τοῦ λοιποῦ τὰ μεσόγεια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας ἐγνώρισαν μόνον τουρκαλβανικὰς ἐπιδρομὰς (Λιούφης, ἔ. ἀ. 90, Ἀποστόλου ἔ. ἀ. 32) ὡς καὶ οἱ βλαχοποιμένες τῆς Πίνδου (Πουκεβίλλ, ἔ. ἀ. 741).

Ἡ περαιτέρω δρᾶσις τῶν ἀπατρίδων καὶ ἄνευ οἰκογενείας Μακεδόνων πολεμιστῶν ἔχει οὕτω: Ὁ Καρατάσιος μετὰ τῶν δύο υἱῶν καὶ συναγωνιστῶν του Δημητρίου (Τσάμη) καὶ Κωνσταντίτου (Κωτούλα) καὶ ὁ Γάτσος τὸν Ἰούνιον τοῦ 1822 μάχονται εἰς τὴν Κιάφαν τοῦ Σουλίου καὶ εἰς τὴν ἀτυχῆ μάχην τοῦ Πέτα (Πουκεβίλλ 578, Βασδραβέλλης ἔ. ἀ. 112), εἰς Πέντε Πηγὰδια καὶ εἰς Μεσολόγγι καὶ Ἀθήνας· ἔπειτα διαταχθέντες μετέβησαν ἐκ Μύλων τῆς Λέρνης μετὰ τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐξεγερθείσης Εὐβοίας καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ στόλου τῆς Μαντῶς Μαυρογένους ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ἐγκλεισθῶσιν ἐντὸς τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Καρύστου. Μετὰ ταῦτα ὁ μὲν Διαμαντῆς διεπε-

ραιώθη εις τὴν Στερεάν, ὁ δὲ Καρατάσιος, ὁ Γάτσος, ὁ Μπίνος, ὁ Λιάκος μετὰ δύο χιλιάδων καὶ πλέον Ὀλυμπίων, Κασσανδρέων καὶ Εὐβοέων διαπεραιοῦνται εἰς Τρίκκερι καὶ ἀποκρούουν τὸν ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ σταλέντα Σαλήχ πασᾶν, ἐκκαθαρίζουν τὴν νῆσον Ἀλόνησον ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ διαθρέψουν τὸν στρατόν, ἔγραψεν ὁ Καρατάσιος κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1823 πρὸς τὴν ἐν Τριπόλει ἐδρεύουσαν διοίκησιν ζητῶν χρήματα, ἐφόδια καὶ γενικὸν ἀρχηγὸν τὸν ἀνεπίφθονον Χριστόφορον Περραιβὸν πρὸς ἀποτροπὴν τῆς πολυαρχίας καὶ τῶν ἀντιζηλιῶν, ἐξέφρασε δὲ καὶ τὴν ὀργὴν του κατὰ τῶν τοῦ Κέντρου ἐν Πελοποννήσῳ, οἵτινες ἀδιαφοροῦντες, ὡς ἐνόμιζεν, οὐδεμίαν συνδρομὴν εἶχον στείλει παρὰ τὰς περὶ τούτου ὑποσχέσεις: «Ἐγὼ, λέγει, ὡς πασίδηλον, δὲν ἔπαυσα ἀπὸ τοῦ νὰ πολεμῶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἐξ ἧς ὥρας ἔχασα καὶ σπῆτι μου καὶ πρᾶγμά μου καὶ φαμελίαν μου καὶ εἰς Ὀλυμπον καὶ εἰς Πέταν καὶ εἰς Σοῦλι καὶ Μωρέαν καὶ Εὐριπον καὶ τώρα ἐδῶ . . .» (Περραιβοῦ Ἀπομνημονεύματα Β', σ. 16-19, Πλαταρίδου-Στουγιαννάκη σ. 256, Γ. Αἰνιάν, Ἐβδομάς 1886, 281). Ἡ κατάστασις αὕτη ἀναγκάζει τέλος τὸν Καρατάσιον, ἀφοῦ ἐνίκησεν εἰς Τρίκκερι, νὰ συνάψῃ μετὰ τοῦ Κιουταχῆ ἀξιοσημεῖωτον συνθήκην· ἀλλ' ἡ προσπάθεια ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἀγῶνος ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἐματαιώθη πλέον, οἱ δὲ στρατολογούμενοι εἰς τὰς Σποράδας Μακεδόνες πολεμισταί, ἄστεγοι καὶ ἄποροι ἐξετράπησαν ἐξ ἀνάγκης εἰς ἀρπαγὰς· ὅτε δὲ ὁ ναύαρχος Χοσρέφ πασᾶς ἠθέλησε νὰ κτυπήσῃ αὐτοὺς ἐν Σκιάθῳ, ἀπεκρούσθη μεθ' ἐπτάωρον ἀγῶνα (Πλαταρίδου-Στουγιαννάκη σ. 258, Βασδραβέλλης σ. 114 ἐξ.).

Τῷ 1824 (20 Ἰουνίου) ἀνατινάσσονται εἰς τὸν ἀέρα εἰς τὰ Ψαρὰ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκεῖ ἀγωνιζομένων Μακεδόνων (Μένδελσον-Βλάχος I 475), ἐν ᾧ ὁ Καρατάσιος κληθεὶς μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Γκούρα ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, κατέβαλεν ἐν Πελοποννήσῳ τοὺς ἀντικυβερνητικοὺς καπετανέους παρὰ τὸ Κουτσομάδι τῆς Κορινθίας καὶ εἶτα προστατεύει τὴν Ὑδραν κατ' ἀποβάσεως (Βασδραβέλλη 121, Πλαταρίδου-Στουγιαννάκη 258)· μετὰ τινὰς δὲ μῆνας ἀποκρούει τοὺς τακτικούς τοῦ Ἰβραήμ εἰς Σχοινόλακκαν τῆς Μεσσηνίας μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος (Πουκεβίλλ ἔ. ἀ. 863, Στουγιαννάκη κλπ. ἔ. ἀ. 259)· ἀλλὰ δυσηρεστημένος κατὰ τῆς Κυβερνήσεως Κουντουριώτη-Κολέττη ἀποσύρεται μετ' ἄλλων Ρουμελιωτῶν εἰς τὴν Στερεάν. Τῷ 1826 ὁ Καρατάσιος καὶ ὁ Γάτσος κληθέντες ὑπὸ τοῦ Κολέττη ἔρχονται εἰς Ταλαντονῆσι, ἀλλὰ ἐρίζοντες διεσπάρθησαν, ὁ δὲ Γάτσος κινδυνεύσας ἐσώθη ὑπὸ τοῦ Τσάμη

Καρατάσιου καὶ τοῦ Λιάκου. Ἔσθαι τινὲς ἐπιχειρήσεις (Νοέμβριος τοῦ 1827) κατὰ τῶν Τούρκων τοῦ Τρίκκερι καὶ τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἐλευσί-
νος ἐν συμπράξει μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη ἀπέτυχον. Ἄλλὰ γνωρίζετε
ἄλλους ἀρχηγοὺς τοῦ Ἀγῶνος ἀμφιβίου, οἵτινες νὰ ἔκαμον τοιοῦτους
ἀφόβους πολεμικοὺς περιπάτους ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀλιάκμονος μέχρι
Σουλίου καὶ ἀπὸ Ναούσης μέχρι Ματαπαῶ ἀγωνιζόμενοι ὡς ὁ Καρατάσιος
καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ὄχι ἐκ στενοῦ τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος ἢ ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ
μόνον διὰ τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὴν ἰδέαν αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας;

Ὁ ἐξ 80 πλοίων στόλος, ὃν οἱ ἀπάτριδες πολεμισταὶ εἶχον σχημα-
τίσει εἰς τὰς Βορείους Σποράδας πρὸς πορισμὸν βίου διὰ πειρατείας,
παρεδόθη ὑπ' αὐτῶν τούτων εἰς τὸν ναύαρχον Μιαούλην, εὐθὺς ὡς ὁ
Καποδίστριας ἐγένετο κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, τινὲς δ' αὐτῶν καὶ
αἱ περισυλλεγεῖσαι οἰκογένειαι τῶν συνέπηξαν τὸν δῆμον Νέας Πέλλης
παρὰ τὴν Ἀταλάντην. Ὁ Καρατάσιος πλήρης δόξης διωρίσθη ὑπὸ τοῦ
Κυβερνήτου ἀρχηγὸς τῆς ἐβδόμης χιλιαρχίας, ἀποθανὼν δὲ (31 Νοεμ-
βρίου 1830) ἐτάφη ἐν Ναυπάκτῳ ἐξυμνηθεὶς δι' ἐπικηδεῖου λόγου ὑπὸ
τοῦ Κολέττη. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τσάμης Καρατάσιος, συναγωνιστὴς τοῦ
πατρὸς καὶ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι διεδέχθη τὸν πατέρα εἰς τὴν
ἐβδόμην χιλιαρχίαν¹.

¹ Ὁ Τσάμης Καρατάσιος ἀνέμιχθη εἰς πάντας τοὺς ἐσωτερικοὺς πολιτικοὺς
ἀγῶνας, ἠγῆθαι καὶ ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ Καποδίστρια τῷ 1831, ἐνυμφεύθη τὴν
ἀδελφὴν τοῦ Θεοδ. Γρίβα, προσελήφθη ὡς ὑπασπιστὴς τοῦ Ὀθωνος καὶ ἐξελέγη δις
βουλευτὴς Παρνασσίδος. Τῷ 1841 ἠγούμενος Μακεδόνων ὀπλιτῶν μετέβη εἰς Κρήτην
πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκεῖ ἐπαναστάσεως, ὑποστράτηγος δὲ καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ Ὀθω-
νος ὢν καὶ πεμπόμενος τῷ 1847 ὑπὸ τοῦ Κολέττη εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς μυστι-
κοὺς ἐπαναστατικοὺς σκοποὺς, ἐγένετο αἴτιος σοβαροῦ διπλωματικοῦ ἐπεισοδίου
ἐνεκα τῆς ἀρνήσεως τοῦ Τούρκου πρεσβευτοῦ Μουσοῦρου νὰ ἐπικυρώσῃ τὸ διαβα-
τήριόν του. Ἐπηκολούθησε διακοπὴ τῶν σχέσεων τῶν δύο κρατῶν λήξασα διὰ τοῦ
θανάτου τοῦ Κολέττη (1847). Τῷ 1854 κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον ὁ Τσάμης Καρα-
τάσιος ἀπεβιβάσθη εἰς Χαλκιδικὴν καὶ προκάλεσεν ἐπανάστασιν, καθ' ἣν ἐνίκησε
τοὺς Τούρκους τρίς, ἀλλ' ἀνακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὀθωνος ἦλθεν εἰς τὸ Πήλιον, ἔνθα
ἠγωνίζετο ἡ Θεσσαλία (ΒΑΣΙΛΕΥΣ, ἔ. ἀ. 130 ἐξ.) καὶ τέλος εἰς Ἀθήνας. Πρὸς
εὐρεσιν τρόπου ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας καὶ ἐκδιώξεως τῶν Τούρκων ἐξ
Εὐρώπης ἐταξίδευσεν (1859-1861) εἰς Ἰταλίαν, ἐσχεδίασε δὲ καὶ συνασπισμὸν τῶν
Βαλκανικῶν λαῶν καὶ ἐπεχείρησε τὸ ἀναγκαῖον ταξίδιον, ἀλλὰ νοσήσας ἐν Βελι-
γραδίῳ ἀπέθανεν ἐκεῖ (20 Ὀκτωβρίου 1861), ἐπὶ δὲ τοῦ τάφου του ἠγειρεν ὁ ἡγεμὼν
Μιχαὴλ Γ' λαμπρὸν μνημεῖον. Τῷ 1933 ἐγένετο ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων του εἰς
Βέροιαν, χωρὶς δυστυχῶς νὰ ἀπονεμηθῶσιν αἱ προσήκουσαι τιμαί.

Τοσαῦτα ἐπιτρέπει σήμερον ὁ χρόνος νὰ εἴπωμεν συντόμως περὶ τῶν γεγονότων καὶ τῶν προσώπων.

Ἡ μεγίστη ἀρετὴ τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ δικαιοσύνη. Ὄταν λείψῃ αὕτη, ἀναιρεῖται ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας. Πιστεύω, ὅτι **ὀλόκληρος** ἡ ἱστορία, ἡ ἀληθὴς ἱστορία τοῦ ἀγῶνος τοῦ Εἰκοσιένα, δὲν ἐγράφη ἀκόμη. Τὸ ἔργον πρόκειται πρὸ ἡμῶν μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ τὰ τιμώμενα ἔνδοξα ὀνόματα εὐρηνται δικαίως ἐν τῷ ἐθνικῷ ἠρώφ. Ἄλλ' ἡ ἀκριβὴς ἐκτίμησις τῶν προσώπων καὶ τῶν πράξεων θὰ γίνῃ βραδύτερον. Εἴμεθα ἀκόμη πολὺ ἐγγὺς τῶν πάππων ἡμῶν ἐξ ἄλλου δὲ φαίνεται, ὅτι τὸ ψήφισμα τοῦ 1844, ὅπερ ἔβλεπεν Ἑλλάδα μέχρι τῆς Ὀθρυος μόνον, εἰ καὶ ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν τῆς πατρίδος, ἠπλώσεν ὅμως τὰς ρίζας τοῦ βαθείας καὶ ἐνάρκωσε διὰ τῶν δηλητηρίων τοῦ τὴν προσοχὴν τοῦ ἔθνους ἔπειτα.

Οἱ ἀγωνισταὶ τῶν βορείων χωρῶν ἀπὸ τοῦ Προύθου μέχρι τοῦ Σουλίου καὶ τοῦ Πηλίου ὑπῆρξαν στρατιῶται τοῦ ἔθνους, ὑπῆρξαν ἀσπίς αὐτοῦ. Ἐλαβον τὴν μυστικὴν ἐντολὴν τοῦ νὰ ἀπασχολήσωσι τὸν ἐχθρόν, μέχρις ὅτου τὸ κύριον σῶμα ὀργανωθῇ καὶ ἀσκηθῇ, καὶ ἔπραξαν τὸ καθήκον των. Ἦγωνίσθησαν μέχρι τελευταίας πνοῆς καὶ ἔπεσαν ἠρωϊκῶς. Ἐπαθον ὅ,τι πάσχουσιν οἱ πρωτοπόροι ἢ οἱ οὐραγοὶ τῶν στρατῶν. Μόνον ὅτε αὐτοὶ ἔπεσαν, μόνον τότε ἦλθον οἱ στελλόμενοι στρατοὶ τοῦ Σουλτάνου ἀκωλύτως εἰς τὴν Πελοπόννησον (Παπαρρηγόπουλος Ε', 771, Φιλήμων, I, 47, 50 κ. ἀ., III, κστ'). Ὁ Φιλήμων (Δοκίμ. 4, ιη') λέγει: ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης καὶ αἱ ἐπαρχίαι τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας ἐγένοντο θυσία ἱερὰ ὑπὲρ τοῦ ὅλου. Ἀφ' οὗ ὅμως ἀπὸ τινος τόσον ὀλίγον μελετῶμεν τὴν ἱστορίαν των, ἀφ' οὗ οὐδεμία λεωφόρος ἠρώων ἢ γωνία τιμῆς ἐδέχθη μέχρι τοῦδε προτομὴν τινὰ τοῦ ἀγνοῦ καὶ οὐδενὸς δευτέρου ἀρχηγοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου, ὅστις δὲν ὑπῆρξε διάφορος τοῦ Σαμουήλ καὶ προηγῆθη τοῦ Καψάλη καὶ τοῦ Ἀρκαδίου, ἀλλὰ δὲν ὑμνήθη ὡς αὐτοί, καὶ ἀφ' οὗ οἱ διδακτικοὶ ἱστοριογράφοι καὶ οἱ ποιηταὶ δὲν ἐτίμησαν τὸν ἐθελοθάνατον χορὸν τῶν κορῶν καὶ τῶν γυναικῶν τῆς Ναούσης καθὼς τὸν τοῦ Ζαλόγγου, καὶ ἀφ' οὗ κατὰ τὴν ἄρτι ἐορτασθεῖσαν ἑκατονταετηρίδα τῆς ἀπελευθερώσεως οὐδεμία μνημόσυνος ἐορτῆ ἐγένετο ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ καὶ οὐδεμία πυροβολαρχία ἐκενώθη πρὸς τιμὴν τῆς τέφρας καὶ τῆς ὄστοθήκης τῆς Χαλκιδικῆς, τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ναούσης, ἢ σημερινῆ ἐνταῦθα πατριωτικῆ ὁμήγουρις ἡμῶν κλίνει εὐγνώμονα κεφαλὴν καὶ μεγαλύνει καὶ γεραίρει τὰ

ὑπὸ τῆς δόξης καθηγιασμένα ὀνόματα, διακηρύττουσα, ὅτι καὶ οἱ βόρειοι εἶναι ἀπόγονοι ἐνδόξων προγόνων καὶ ἔχουσι πατραγαθίαν καὶ αὐτοὶ καὶ συνέβαλον καὶ αὐτοὶ τὴν σπονδὴν τῆς ἀνδρείας καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ μὴ ἀμείψῃ τὴν πατρίδα των διὰ τῆς ἐλευθερίας¹.

¹ Παρὰ τοὺς πόθους τοῦ ἔθνους, οὓς ἐν μέρει ἐνεσάρκωσεν ὁ Γ. Αἰνιὰν διὰ τοῦ πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν Δυνάμεων ὑπομνήματός του: Ἑβδομάς 1886, 327, 339.